

Προφορικός και γραπτός λόγος

Περικλής Πολίτης (2001)

1. Η φύση τους

Η ομιλία/ακρόαση και το γράψιμο/ανάγνωση αποτελούν τους δύο θεμελιώδεις τρόπους παραγωγής και πρόσληψης του λόγου, οι οποίοι διακρίνονται για την αμοιβαιότητά τους, αφού μπορεί ο ένας να μεταγραφεί στον κώδικα του άλλου χωρίς μεγάλες απώλειες νοήματος. Ωστόσο, η ομιλία και το γράψιμο συνδέονται με διαφορετικές περιστάσεις επικοινωνίας και, άρα, υπηρετούν διαφορετικούς στόχους -ο προφορικός λόγος είναι γενικά αυθόρμητος και ικανοποιεί τρέχουσες ανάγκες της καθημερινής ζωής, συχνά "δεν φοράει τα καλά του" και ευδοκίμει σε περιβάλλον οικειότητας μεταξύ των συνομιλητών, ενώ ο γραπτός λόγος τις περισσότερες φορές είναι διάυλος συμβατικής ή επίσημης επικοινωνίας, όπως εξάλλου υπήρξε σε όλη τη διαδρομή του ιστορικού χρόνου· επιπλέον, έχουν **διαφορετικά γλωσσικά χαρακτηριστικά**, εν μέρει τουλάχιστον (Chafe 1982),(σελ. 44-5)· Yabuuchi 1998). Ας συγκρίνουμε, για παράδειγμα, μια τηλεφωνική συνομιλία με φιλικό πρόσωπο με μian επιστολή σε φίλο ως προς τα γραμματικά και παραγλωσσικά τους γνωρίσματα ή την προφορική επιχειρηματολογία ενός πωλητή με τη γραπτή επιχειρηματολογία μιας συστατικής επιστολής -"κείμενα" πειθούς και τα δυο τους.

Ο προφορικός και ο γραπτός λόγος διαφέρουν πολύ ως επικοινωνιακές δραστηριότητες: *ο πρώτος έχει στο δυναμικό του το πλούσιο φορτίο της ομιλίας για τη μετάδοση των πληροφοριών, ενώ ο δεύτερος μόνο τη σύνταξη, το λεξιλόγιο και τη στίξη*. Ο επιτονισμός και το ύψος της φωνής του ομιλητή κάνουν ένα εκφώνημα να υπερβαίνει την "ονομαστική αξία" του νοήματός του. Και όταν οι συνομιλητές έχουν οπτική επαφή και βρίσκονται σε μικρή απόσταση μεταξύ τους, όπως συμβαίνει κατά κανόνα, οι εκφράσεις του προσώπου, οι κινήσεις του σώματος, τα βλέμματα, ακόμη και οι σιωπές συστήνουν ένα ολόκληρο δίκτυο παράλληλων σημασιών δίπλα στις εκφρασμένες, που βοηθά και τους συνομιλητές ή ακροατές να ερμηνεύσουν κατάλληλα το περιεχόμενο των λόγων του τρέχοντος ομιλητή. Μάλιστα είναι φορές που το κύριο βάρος της σημασίας ενός εκφωνήματος φέρουν τα παραγλωσσικά του στοιχεία και όχι το προτασιακό του περιεχόμενο. Αυτό είναι αδύνατο να συμβεί με τον γραπτό λόγο, όπου όλα πρέπει να λέγονται "ανοιχτά", με την εξαίρεση της "μουσικής" στίξης (αποσιωπητικά, θαυμαστικό, εισαγωγικά, ερωτηματικό), η οποία εισάγει, με τρόπο μάλλον συμβατικό, σημασίες δευτέρου επιπέδου (υπονοήματα, ειρωνεία, συναισθηματικές σημασίες κ.ά.· Brown & Yule 1983).

Αν η ιδιοσυστασία της ομιλίας εξασφαλίζει στον προφορικό λόγο υπεροχή έναντι του γραπτού σε ό,τι αφορά τον τρόπο μετάδοσης των πληροφοριών, *ο χρόνος παραγωγής του λόγου είναι αντίπαλος του ομιλητή*. Ο τελευταίος, εξαιτίας της ταχείας εκφοράς του λόγου και των περιορισμένων δυνατοτήτων της βραχυπρόθεσμης μνήμης του ανθρώπου, υποχρεώνεται τη στιγμή ακριβώς της εκφοράς να ελέγχει προς τα πίσω τον λόγο του -αν οι προθέσεις του εκπληρώθηκαν

στη συνέχεια των λεγομένων- και ταυτόχρονα να τον οργανώνει προς τα εμπρός, εν σειρά προς ό,τι έχει προηγηθεί αλλά και σε σχέση με το οργανωτικό σχέδιο όλου του λόγου. Παράλληλα, ο ομιλητής αγωνιά όχι μόνο για τη συγκρότηση του μηνύματός του αλλά και για το αν αυτό φθάνει με τον κατάλληλο τρόπο στον αποδέκτη του. Επιπλέον, ελλοχεύει και η πιθανότητα απώλειας του δικαιώματος του λόγου.

Αντίθετα, ο συγγραφέας παράγει τον λόγο του μέσα σε αφθονία χρόνου. Γι' αυτό και το γράψιμο είναι μια χρονοβόρα διαδικασία, που δυσκολεύεται να παρακολουθήσει τους ρυθμούς της καθημερινής ζωής. Συχνά παρακολουθεί τους χρόνους της "μεγάλης διάρκειας", τον χρόνο των νόμων και των κανονισμών, των θρησκευτικών κειμένων, της επιστημονικής σκέψης και της λογοτεχνίας. Ο γραπτός λόγος έχει την ιδιότητα να αποκρύπτει τα διαδοχικά στάδια της συγκρότησής του και έτσι ο αναγνώστης έρχεται σε επαφή με το τελειωμένο προϊόν, ενώ ο προφορικός λόγος αυτά ακριβώς τα στάδια αποκαλύπτει. Τα δύο "είδη" λόγου, δηλαδή, έχουν "διαφορά φάσης" μεταξύ τους. Η εντέλεια του γραπτού λόγου -σε αντιδιαστολή προς τηνκατάτμηση του προφορικού- είναι συνέπεια της περισσείας χρόνου. Ο συγγραφέας, απαλλαγμένος από τον φόβο της διακοπής ή άλλων "παρασίτων" που χαρακτηρίζουν την προφορική συνομιλία, έχει όλη την άνεση να συγκεντρώσει πληροφορίες, για να τις "αποθηκεύσει" στο κείμενό του, να το σχεδιάσει με προσοχή, ώστε να είναι συνεκτικό, να το αναθεωρεί σε όλες τις φάσεις της παραγωγής του, ώστε να πετύχει την ολοκλήρωσή του στον επιθυμητό βαθμό, να προσφεύγει σε λεξικά για την καταλληλότερη λέξη και να δοκιμάζει περίπλοκες συντακτικές δομές, με στόχο ένα κείμενο πυκνής διατύπωσης και εκφραστικής στιλπνότητας (Cook 1989).

Ο τρίτος παράγοντας που διαφοροποιεί τις δύο επικοινωνιακές δραστηριότητες είναι η παρουσία του συνομιλητή -απουσία στην περίπτωση του γραπτού λόγου- στην πλειονότητα των χρήσεων του προφορικού λόγου. Ο ομιλητής, σε αντίθεση με τον συγγραφέα (ο οποίος πρέπει να μαντεύει τις αντιδράσεις του αναγνωστικού του κοινού, καθώς στερείται άμεσης ανατροφοδότησης) είναι υποχρεωμένος να ελέγχει διαρκώς τις αντιδράσεις των συνομιλητών του, να μοιράζεται μαζί τους τα ίδια συνομιλιακά συμφραζόμενα και να τροποποιεί "on-line" τον λόγο του, όταν χρειάζεται, για να γίνει πιο κατανοητός και αποτελεσματικός. Αν η παρουσία του συνομιλητή "απειλεί" την απρόσκοπτη ροή του λόγου του τρέχοντος ομιλητή, αφού κάθε συνομιλία είναι και μια διαπραγμάτευση με απρόβλεπτη έκβαση, ωστόσο αποτελεί ταυτόχρονα και εγγύηση για την κατανόηση του λόγου, εγγύηση που ποτέ δεν έχει ένας συγγραφέας, όσο καλά κι αν γνωρίζει το κοινό του (Georgakorouli & Goutsos 1997).

2. Οι λειτουργίες τους

Από το γεγονός ότι ο γραπτός λόγος είναι λόγος μονής κατεύθυνσης, ενώ ο προφορικός λόγος αμφίδρομος προκύπτει και η διαφορετική κοινωνική λειτουργία τους. Ο προφορικός λόγος είναι ο λόγος μέσω του οποίου οι ομιλητές συγκροτούν την κοινωνική τους ταυτότητα και παίζουν τους κοινωνικούς τους ρόλους στο πλαίσιο κάθε συνομιλιακής διεπίδρασης, με αποτέλεσμα να θεμελιώνονται και να διατηρούνται (ή να υπονομεύονται) οι διανθρώπινες σχέσεις. Ο προφορικός λόγος

δεν είναι μόνον ο λόγος των διακοπών, των επικαλύψεων, των διορθώσεων, των δισταγμών και των παύσεων, των επαναλήψεων και των υστερόχρονων προσθηκών, των στερεότυπων και χωρίς συγκεκριμένη σημασία φράσεων που "καλύπτουν τα κενά της αμηχανίας του ομιλητή". Δεν είναι μόνον ο λόγος της συντακτικής ακαταστασίας και έλλειψης, του πλήθους των υπονοημάτων, της χαλαρής συμπαράθεσης νοημάτων και της "απλοϊκής" δείξης των προσώπων και των πραγμάτων που ανήκουν στο πλαίσιο των συμφραζομένων. Είναι και ο λόγος της φατικής επικοινωνίας, δηλαδή της επικοινωνίας όπου υποχωρεί το κυριολεκτικό νόημά του, για να διευκολυνθεί η γνωριμία των συνομιλητών και να διευρυνθεί η μεταξύ τους οικειότητα. Πάνω απ' όλα, όμως, ο προφορικός λόγος είναι ο κατεξοχήν λόγος της διατύπωσης και διαπραγμάτευσης γνώμων, και της έκφρασης και ανταλλαγής συναισθημάτων, που αποτελούν το θεμέλιο κάθε επικοινωνιακής πράξης.

Ο γραπτός λόγος, αντίθετα, έχει κατεξοχήν "αποθηκευτική" λειτουργία, στηρίζεται δηλαδή στην προγραμματισμένη καταχώριση πληροφοριών μέσα στο κείμενο, πράγμα που διαστέλλει την ανθρώπινη επικοινωνία έξω από τους περιορισμούς του χώρου και του χρόνου. Αυτό έχει ως συνέπεια να μπορεί ο γραπτός λόγος να αποσπάται από τα χωροχρονικά συμφραζόμενα της παραγωγής του και να αποκτά ένα χαρακτήρα αυτονομίας μέσα στη διαδρομή του ιστορικού χρόνου. Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι ο γραπτός λόγος είναι ο λόγος της διανομής πληροφοριών, που καταξιώνεται κοινωνικά, επειδή ξεπερνά το "εδώ και τώρα" και γίνεται λόγος της "μεγάλης διάρκειας", ενώ ο προφορικός λόγος είναι ο λόγος της συνομιλικής διεπίδρασης, ο λόγος του "εδώ και τώρα", λόγος φευγαλέος, λόγος της "μικρής διάρκειας". Εξάλλου, αν ο προφορικός λόγος είναι ο λόγος της διαπροσωπικής επικοινωνίας, ο γραπτός λόγος είναι ο λόγος της κοινωνικής χρησιμότητας. Επιτρέπει στους ακροατές και τους αναγνώστες να βοηθούν τη μνήμη τους καταγράφοντας τις πιο χρήσιμες από τις πληροφορίες που δέχονται και, επιπλέον, επιτρέπει στην κοινωνία ή το έθνος να μην ξεχνούν κείμενα καταστατικού χαρακτήρα και ιστορικής σημασίας (συντάγματα, νόμους, συνθήκες κλπ· Stubbs 1980· Halliday 1985).

3. Οι διαφορές τους στη χρήση της γλώσσας

Παρόλο που οι έρευνες για το ύφος του προφορικού και γραπτού λόγου δεν έχουν καταλήξει σε καθολικά συμπεράσματα για τις γλωσσικές παραμέτρους που το καθορίζουν, μπορούμε να προτείνουμε μια δοκιμαστική περιγραφή των δύο ποικιλιών κλπ. (Brown & Yule 1983· Biber 1986):

α. Προφορικός λόγος

- Περιλαμβάνει πολλές συντακτικά ατελείς προτάσεις ή ακολουθίες ανολοκλήρωτων φράσεων: *κυρία Μ., θα 'θελα/ εεσεις τη γνώμη σας*
- χρησιμοποιεί ευρύτατα την παράταξη και την ασύνδετη συμπαράθεση προτάσεων
- βρίθεται από επαναλήψεις συντακτικών δομών: *Ντάξει, όχι καταλαβαίνω ε καταλαβαίνω και τη συγκίνησή σας, γιατί ειν' ένα βιβλίο συ- συγκινητικό*

- προτιμά πολλές φορές την προτασιακή δομή *θέμα-σχόλιο* (θέμα μιας πρότασης είναι το αντικείμενο του ενδιαφέροντός της και το σημείο εκκίνησής της σε αντιδιαστολή προς το *σχόλιο*, που είναι το συστατικό της πρότασης που "λέει κάτι" για το "θέμα") και όχι τη δομή *υποκείμενο-κατηγορημα*: η *καρέκλα*/ να την *βάλεις* στη *θέση* της (αντί την *καρέκλα* να την *βάλεις* στη *θέση* της ή να *βάλεις* την *καρέκλα* στη *θέση* της)
- περιλαμβάνει πολλές επανεκκινήσεις, που βελτιώνουν προηγούμενες διατυπώσεις: *Την/ δε/ την/ τα τέλη του '50 και τ- τα '60 είναι είναι μια εποχή που δεν τη γνωρίζετε καθόλου*
- χαρακτηρίζεται από αφθονία λέξεων ασαφούς σημασίας (γενικευτικών όρων): *πράγμα, μέρος, κάποια, κάτι, διάφορα, πολύ κ.ά.*
- είναι διάσπαρτος από "πραγματολογικά μόρια": *λίγο, λιγάκι, έτσι, ας πούμε, που λένε, ξέρω 'γω, νομίζω, εε, αα κ.ά.*

β. Γραπτός λόγος

- Περιλαμβάνει μεγάλη ποικιλία υποτακτικών συνδέσμων και συνδετών (*πάντως, βέβαια, φυσικά, επίσης, λοιπόν, συνεπώς κλπ.*)
- περιλαμβάνει μετακειμενικούς δείκτες, δηλαδή λέξεις που δείχνουν τα μέρη της οργάνωσης του κειμένου, όπως οι όροι μιας απαρίθμησης (*πρώτο, δεύτερο, τρίτο...*)
- προτιμά ονοματικές φράσεις, όπου αφθονούν οι προσδιοριστικοί όροι: της *προϊσταμένης αρχής, που δεν είναι πάντα πολύ ανοιχτόμυαλη*
- αρέσκεται στην παθητική σύνταξη
- αρέσκεται στην πρόταση και την εστίαση σε συστατικά του κατηγορήματος
- επιλέγει κανονικά την προτασιακή δομή *υποκείμενο-κατηγορημα*

4. Οι συγκλίσεις τους

Από όσα προηγήθηκαν ασφαλώς μένει η εντύπωση ότι ο προφορικός και ο γραπτός λόγος συνιστούν τα αποκλίνοντα μέλη μιας διχοτομίας. Αυτό όμως δεν αληθεύει, όπως εύκολα μπορεί να δειχθεί από την εξέταση ειδών προφορικού και γραπτού λόγου. Οι περιγραφές που προηγήθηκαν στόχο είχαν να αποτυπώσουν τα *βασικά* χαρακτηριστικά της προφορικότητας και της "γραπτότητας" μάλλον, παρά τα γνωρίσματα συγκεκριμένων ειδών λόγου. Είναι, λοιπόν, προτιμότερο να αντιμετωπίσουμε τις δύο μορφές λόγου ως ακρότατα ενός συνεχούς (Tannen 1982· (Finegan &)· Besnier 1989 · Renkema 1993), πάνω στο οποίο μπορεί να τοποθετήσει κανείς "πιο προφορικά" ή "πιο γραπτά" αλλά και "πιο διαλογικά" ή "πιο μονολογικά" είδη λόγου. Αν, δηλαδή, τμήσουμε κάθετα τον άξονα "προφορικός/γραπτός λόγος" με τον άξονα "διάλογος/μονόλογος", θα οδηγηθούμε πλέον σε σε μian εμπράγματη (όχι αφηρημένη) περιγραφή συγκεκριμένων ειδών λόγου στη βάση δύο κριτηρίων: της *προφορικότητας* και της *διαλογικότητας*. Έτσι, προκύπτουν τέσσερις μήτρες ειδών λόγου: α) ο προφορικός διάλογος· β) ο προφορικός μονόλογος· γ) ο γραπτός διάλογος και δ) ο γραπτός μονόλογος. Αν, επιπλέον, εισαγάγουμε και τα θεμελιώδη για την ανάλυση του λόγου κριτήρια της *κοινωνικής ισχύος* του πομπού και του αποδέκτη και της *κοινωνικής/ψυχολογικής απόστασης* πομπού-δέκτη, τότε μπορούμε στο εσωτερικό κάθε μήτρας να διακρίνουμε είδη περισσότερο ή λιγότερο διαλογικά/μονολογικά, αλλά και να

σταθμίσαμε τη συχνότητα χρήσης τους στην ανθρώπινη επικοινωνία. Από τις τέσσερις μήτρες ο προφορικός διάλογος και ο γραπτός μονόλογος είναι οι πιο "καθαρές" περιοχές του συνεχούς, γιατί εκεί απαντά κανείς τα βασικά γνωρίσματα του προφορικού και του γραπτού λόγου. Ο προφορικός μονόλογος και ο γραπτός διάλογος είναι υβριδικές περιοχές, όπου διαπιστώνουμε ότι η προφορικότητα και η "γραπτότητα" συνιστούν μάλλον τάσεις παρά καταστάσεις του λόγου.

http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_a10/index.html